

riode og pludseligt viser sig i 3. Periode over hele Landet. Det er heller ikke holdbart, naar et stort Antal Fund uden Oldsager (mindst 130 Grave), der er medtaget i Listerne, fordeles saaledes, at næsten alle med ubrændt Skelet henføres til 2. Periode, medens Grave med Ligbrand alle sættes til 3. Periode.

Trods disse Indvendinger vil dette nye Størværk faa en central Stilling i vor arkæologiske Litteratur. Ingen, der paa en eller anden Maade er interesseret i Bronzealderen — og det gælder baade Læg og Lærd — kan komme uden om det. For de fleste vil dets største Værdi ligge i den brede, omfangsrige Stofsamling og dets Sammenlægning af vor Viden om dette tiltrækkende Afsnit af vor Oldtid.

C. J. Becker.

Nyere Herregaardslitteratur.

Danske Herregaarde ved *Christian Elling*. 199 S. Thaning og Appels Forlag, 1942. — Danske Slotte og Herregaarde under Redaktion af *Arthur G. Hassø*. II (676 S.) og III (698 S.). Helsing. 1943. — Vore Herregaarde af *Therkel Mathiassen* med supplerende arkitekturhistoriske Oplysninger af *Steffen Linvald*. 430 S. Hagerup. 1943.

Grundtypen for de fleste herregaardsværker er givet med *F. Richardt*, *T. A. Becker* og *C. E. Secher*, *Prospekter af danske Herregaarde* (1844—68). Hver herregaard er her behandlet for sig, dog uden nogen streng topografisk rækkefølge, og til hver gaard hører et billede og en beskrivelse, hvor teksten — bortset fra angivelsen af beliggenhed, tilliggender, ejer o. l. — væsentlig bestaar af en meget fyldig oversigt over ejerne gennem tiderne, mens oplysningerne om arkitektur kun er yderst sparsomme. I almindelighed huskes værket vistnok kun paa grund af de nydelige litografier med den hyggelige biedermeierstemning. Og naar prospekterne i dag har arkæologisk interesse, er det, fordi litografierne viser bygningerne ved midten af 19. aarh.

Et andet udgangspunkt er *Traps Danmark*. Her behandles hver enkelt herregaard efter omtrent samme skema som i prospekterne, men forskellig herfra systematisk indordnet i værkets topografiske rækkefølge. Indenfor dansk topografisk litteratur indtager Trap en solid, klassisk position. For de aktuelle forholds vedkommende er den sidste (4.) udgave, der kom 1920—30, naturligvis ikke up to date mere; men Trap hævder absolut sin plads. — Herregaardene har lige fra første udgave (1858) været behandlet saaledes, at der i selve sognebeskrivelsen er gjort rede for deres

størrelse, mens der i oversigten over sognets vigtigste mindesmærker gives en kortfattet, præcis ejerliste og en ligesaa kortfattet karakteristik af arkitekturen. Det vil i virkeligheden sige, at i forhold til prospekterne er bygningshistorien *sideordnet* med ejerhistorien.

I begyndelsen af 1920'erne (1922—23) kom *Danske Herregaarde ved 1920*, et stort pragtværk i tre bind, et »samleværk« med mange medarbejdere. Hver herregaard behandles for sig. Værket var anlagt topografisk, men rækkefølgen var ikke den samme som i Trap, hvad der rent praktisk var en mangel ved et opslagsværk af denne art. Men i beskrivelserne genfandtes skemaet fra Prospekterne og fra Trap med ejerhistorie og med bygningskarakteristik, i forhold til Trap selvfølgelig i udvidet form og pyntet med anekdotestof. — Mens Prospekter af danske herregaarde ikke havde mere end eet litografi til hver gaard, og Trap kun af og til ledsager teksten med et billede, var dette herregaardsværk rigt illustreret med fotografier; men — hvad der maa understreges — udover enkelte situationsplaner, der viste herregaardenes beliggenhed, ingen tegninger, skønt netop tegninger er tiltrængt i en bog, hvor arkitektur spiller en stor rolle. Fotografierne syntes rent tilfældigt valgt, væsentlig efter familiealbum-princip, mange viste uinteressante dagligstuer og portrætter af de sidste ejergenerationer. Oftest var de ligegyldige for fremmede mennesker, d. v. s. læseren. Billeder af almen bygningshistorisk og personalhistorisk interesse var afgjort i mindretal.

De sidste aars interesse for baade bøger og herregaarde har givet sig udslag i fire publikationer: professor *Chr. Elling, Danske Herregaarde* (1942), *Danske Slotte og Herregaarde* under redaktion af arkivar *Arthur G. Hassø* (II og III 1943), dr. phil. *Therkel Mathiassen, Vore Herregaarde* (1943) og — i en klasse for sig — *Herregaardene og Samfundet* udgivet af Majoratsforeningen under redaktion af *Therkel Mathiassen*. — I det følgende vil navnlig Mathiassens bøger og *Danske Slotte og Herregaarde* blive gjort til genstand for omtale, og til slut vil vi søge at give denne herregaardslitteratur en almindelig karakteristik.

Af de fire nævnte værker er professor Ellings *Danske Herregaarde* langt den bedste. Den kan have sine »skønhedsfejl«, men er sine konkurrenter langt overlegen. Den er begrænset, men fylder nøjagtigt indenfor sine rammer. Her er linie og klarhed. Den svarer paa sin vis til dr. Aage Roussels lille bog *Danmarks Middelalderborge* (1942). Professor Ellings bog er dog udpræget æstetisk og kunsthistorisk, mens dr. Roussels er arkæologisk og kulturhistorisk. *Vore Herregaarde* er ikke nogen vidtløftig bog.

Den bestaar hovedsagelig af fotografier. Dens formaal er ikke som de andre værkers at give en topografisk oversigt, men at ordne herregaardene efter tider og typer fra senmiddelalder til empire. — Den indledende tekst, en kunsthistorisk oversigt, er ledsaget af nogle isometriske tegninger (udført af arkitekt Hans H. Engqvist) af hoved- og avlsbygninger paa særlig typiske herregaarde. Paa denne maade illustreres hovedgaardsanlæggenes udvikling fra renæssancens mere tilfældige gruppering af avlsbygningerne ved siden af hovedbygningen til barokkens fastkomponerede anlæg. Der er ogsaa isometriske tegninger af Borrebys og Frederiksdals hovedbygninger med taget fjernet, saa man kan se rumfordelingen. Vi kan her følge udviklingen i planskemaet. Renæssancen har i forhold til middelalderen rigere rumfordeling med en forstue og to rumsuiter, et planskema, der peger fremad. Og i rokokoplanen er udviklingen under indflydelse fra fransk arkitektur ført til et højdepunkt af forfinelse.

Man saa gerne et stort, omhyggeligt herregaardsværk offentliggøre det rige materiale, som herregaardene er; men det er desværre ikke sket. Der synes at være lidt for meget forlægger-smartness i herregaardsbøgerne.

Saaledes er *Danske Slotte og Herregaarde* et yderst traditionelt værk. Det er en udvidet nyudgave af *Danske Herregaarde* ved 1920, f. eks. er en del af forfatterne de samme og flere af artiklerne er brugt igen, kun i lidt omarbejdet form. Forskellig fra *Danske Herregaarde* ved 1920 følger gaardene samme topografiske rækkefølge som i *Trap*, hvad der absolut er en forbedring. Det er en stor lettelse, at topografiske værker af denne art følger et fast skema. Til dette er det naturligt at tage *Trap* som forbillede, saaledes som f. eks. *Danmarks Kirker* har gjort. Som i det tidligere værk falder beskrivelserne i en ejerhistorie og en bygningshistorie, og illustrationsmaterialet bestaar af mange fotografier og nogle faa situationsplaner. I forhold til *Danske Herregaarde* ved 1920 er portrætterne af nuværende ejere for største delen udgaaet, til gengæld er der medtaget en del nye interiørfotografier. Det bedste man kan sige om dem er, at de maaske til sin tid vil faa kulturhistorisk interesse ved at vise overklassens boligindretning i 1940'erne. Saa lidt som i værket fra 20'erne findes der planer og opstalter af bygningerne. Som helhed byder *Danske Slotte og Herregaarde* ikke fornyelser paa noget punkt. Værket lider ligesom forgængerens haardt under samleværkernes kendte mangler: uensartet behandling, mangel paa klare grundlinier og sammenhæng. Hver forfatter skriver naturligvis ud fra sine forudsætninger. Er hans felt kunsthistorie, faar bygningerne en om-

hyggelig behandling, men godshistorien gennemgaas med let haand. Er han almindelig historiker, evt. landbrugshistoriker, faar godshistorien naturligvis mest, mens bygningshistorien forsesmes. Det er for tilfældigt. Læseren er aldrig som ved *Danmarks Kirker* sikker paa, hvad han finder i den artikel, han slaar op paa. Til sagligt arbejde vil værket sandsynligvis være uanvendeligt, og til turistbrug er det for uhaandterligt.

Herregaardene og Samfundet er ogsaa et samleværk, men mindre udpræget. Der er flere forfattere, men dr. Terkel Mathiassen har dog skrevet de fleste artikler. Vi genfinder her de samme synspunkter som i hans bog *Herregaarde og Godser* fra 1931, ligesom han ogsaa arbejder videre med de samme opstillinger og tabeller. Den, der søger statistiske oplysninger om ejerforhold o. l., kan finde dem i disse to bøger. — Ifølge sin karakter er Herregaardene og Samfundet en subjektiv socialpolitisk pamflet, et forsvar for storgodset som enkeltmandsbesiddelse, saa bogen skal ikke omtales nærmere her. Men det skal dog fremhæves, at den har noget, som de andre herregaardsværker ikke har, nemlig oversigt over herregaarden som økonomisk faktor.

Vore Herregaarde er et udpræget topografisk værk. Det bestaar af en række yderst kortfattede skildringer af Herregaardene, hver ledsaget af et billede. Gaardenes rækkefølge er delvis den samme som i Trap, men mærkelig nok ogsaa kun delvis. Bogen begynder med en kort indledning, der skitserer herregaardenes historie under vekslende tidsaldres forskellige konjunkturer og lovgivninger med streg under loven af 1919 om ophævelse af len og stamhuse. Efter den lov vil det nemlig ikke ret mange generationer ud i fremtiden være muligt at bevare de store godser samlede. — I Frankrig fandt en lignende ophævelse for øvrigt sted ved den store revolution, og her i landet var det en af grundlovens løfteparagraffer, der imidlertid gennemførtes saa sent, at mange maaske havde haabet, den var glemt, men ogsaa saa sent, at der i haandhævelsen af loven kom nye sociale elementer, man ikke havde tænkt paa, da den i sin tid blev lovet.

Loven af 1919 er vistnok psykologisk set det springende punkt for dr. Mathiassen. Han har forelsket sig i disse herregaarde, som de var før i tiden. Han vil nødig tænke sig dem anderledes end som ramme om en godsbesidders rige, patriarkalske tilværelse. Han vil føre et forsvar for disse herregaardes kultur. Men baade *Herregaarde og Godser* og *Herregaardene og Samfundet* er langt bedre opbyggede forsvar end *Vore Herregaarde*.

Der behandles ialt 275 Herregaarde, men registret omfatter 536 gaarde paa over 20 tdr. hartkorn eller 200.000 kr. i ejendoms-

skyldværdi med angivelse af tilliggender, ejer o. s. v. + et tillægsregister (med petit) over 26 gaarde, der nu er uden tilliggender. At arealet er afgørende for bogens synspunkt, er sikkert rigtigt og vel gennemtænkt, men det er ligefrem upraktisk — og føles, som om systemet er drevet for vidt — at man skal oplede saa betydningsfulde bygningsværker som Spøttrup og Voergaard i det lille tillægsregister. — Bogen er inddelt efter amter, og da den er en opslagsbog, har læseren ret til at forlange en orientering i dens hovedafsnit, saa bogmæssigt er det en mangel, at der ikke findes nogen indholdsfortegnelse over amterne. Denne mangel er saa meget mere følelig, som der ikke paa hver side er angivelse af, hvilket amt, der omhandles paa det sted i bogen. Som i Danske Slotte og Herregaarde kunde amtets navn passende have været anbragt midt over kolumnen.

Den enkelte herregaardsbeskrivelse strækker sig i reglen over en halv side, og hertil hører et billede, der ogsaa fylder ca. en halv side. — Billedteksterne er meget lakoniske, de angiver kun gaardens navn; af rent praktiske grunde burde de i hvert fald have meddelt fra hvilket verdenshjørne gaarden var fotograferet. Beskrivelsen indledes med et par linier om gaardens tilliggender og ejerens navn. Ellers domineres den af ejerhistorien, d. v. s. den er en ejerliste. Her findes de samme oplysninger som i Trap, kun som oftest mere summariske. — Mens man gerne havde set Trap fulgt i den topografiske rækkefølge, havde nogen mere frihed m. h. t. oversigten over ejerne i forhold til Trap været gavnlige.

Til slut følger nogle faa linier arkitekturoversigt. Det er vistnok halsløs gerning at ville karakterisere en herregaards hovedbygning, undertiden hele anlæget af hoved- og avlsbygninger i 5—10 linier. Steffen Linvald, der maa have ros og dadel herfor, har nok faaet ud af det, hvad der kan opnaas. Det ses f. eks., at de nyeste behandlinger er taget i betragtning ved udarbejdelsen. Det opgives, i hvilken fredningsklasse bygningen er anbragt, hvornaar den er opført og lignende forhold. Disse leksikalske kendsgerninger lider dog af enkelte mangler. Det gælder f. eks. overalt, at det havde været ønskeligt med flere arkitektnavne, og det burde f. eks. have været nævnt, at den fornylig foretagne restaurering af Pederstrup var sket i 1939 under arkitekt Viggo Sten Møllers ledelse.

Billedstoffet er ikke alt for iøjnefaldende daarligt. Men det er heller ikke godt. Der er ikke rigtig fornemmelse for arkitektur i disse billeder — man sammenligne dem f. eks. med billederne i professor Ellings bog. Reproduktionerne er heller ikke altid saa gode, som de burde være.

Vore Herregaarde giver intet nyt ud over at føre Trap à jour m. h. t. ejerforholdene. Det er beklageligt, at en paa sit felt saa udmærket videnskabsmand som dr. Mathiassen af sin kærlighed til et inciterende stof har ladet sig forlede til at udgive denne bog, der slet ikke er ham værdig. Det er saa meget mere mærkeligt, som han i sine to andre bøger har givet indgaaende skildringer af herregaardene. Man kan være uenig med ham i hans forsvar for herregaardene og bl. a. finde, at det mangler social forstaaelse. Men mens Herregaarde og Godser og Majoratforeningens bog kan læses med et vist udbytte, fordi de dog bringer nyt stof og personlige synspunkter ind i en debat om sociale og økonomiske spørgsmaal, er Vore Herregaarde ganske overflødig.

Baade Danske Slotte og Herregaarde og Vore Herregaarde er i stort og »fornemt« format (henholdsvis 32×25 cm og 30×23 cm). Naar man vilde udsende nye bøger om herregaardene, burde det ikke være saadanne store pretentøse bøger i kostbart udstyr, der for øvrigt slet ikke tilfredsstillter mennesker med bogkultur, men snarere lette, fordringsløse bøger, der gav ensartede oplysninger om gaardene.

Den traditionelle form for et herregaardsværk synes at være blevet »inventarværkets« topografiske ordning. Men de værker, der her er blevet nævnt, har desværre ikke inventarværkets saglighed. Formen i sig selv er der intet i vejen med. Den er — anvendt paa rette maade — fortræffelig. Hvor godt resultatet kan blive, viser Danmarks Kirker. Her er den enkelte kirke gennemgaaet baade grundigt og sagligt. Fremstillingen ledsages ikke alene af fotografier, men ogsaa af tegninger, planer og opstalter. — Naar Nationalmuseet siden 1933 har udsendt kirkeværket, skulde man have ventet, at en saa stor nyudgave som Danske Slotte og Herregaarde i hvert fald delvis vilde have taget Danmarks Kirker til forbillede, saa i hvert fald arkitekturen var blevet behandlet paa mere saglig maade. Herregaarden er et saa interessant fænomen, har gennem tiderne grebet saa dybt ind i samfundets liv, og dens arkitektur er saa værdifuld, at den bør have en bedre behandling end som saa.

Ud over det personallistoriske giver herregaardsværkernes ejerhistorier ikke saa forfærdelig meget, mest socialhistorie, og næppe ret meget mere, end hvad man vidste i forvejen. De viser, hvilke sociale lag, der ejede herregaardene til forskellige tider. I slutningen af middelalderen var det den gamle adel, der ved siden af kronen og kirken ejede gods. Under enevælden dukkede nye slægter op, dels rige borgerlige (i tiden lige efter 1660 hyppigt kronens kreditorer, f. eks. Marselis, adlet Gyldenkrone), dels indvandrede

fremmede adelige, ofte tyskere. Gennem 18. og 19. aarh. rekrutteredes gaardenes ejere stadig hyppigere fra borgerskabet — ganske vist lod disse nye godsejere, der oprettede stamhuse og fideikommiss'er sig hurtigt adle (navnlig i 18. aarh. f. eks. Linstrup adlet Lindenkrone). Ejerhistorien viser ogsaa, at gaardene hyppigt skiftede besiddere. Det er i virkeligheden kun et faatal af de danske herregaarde, der har været i een og samme families eje i et par hundrede aar.

Den egentlige godshistorie berøres saa godt som ikke i noget af disse herregaardsværker. En undtagelse er Herregaardene og Samfundet, hvor navnlig godsernes økonomi i nutiden er behandlet. Det forhold, der omtales mest i herregaardsværkerne er arronderingen af godserne fra slutningen af 16. aarh. Den nævnes i reglen i forbindelse med det første betydningsfulde byggeri paa herregaardene.

I virkeligheden savnes der fyldig behandling af herregaardenes historie. Danske Slotte og Herregaarde har gjort et tilløb til det. Men man har ikke gjort skridtet fuldt ud og samlet en dobbelt stab af medarbejdere: økonomer og kunsthistorikere + arkitekter. Et saadant foretagende vilde naturligvis have krævet større midler end et privat forlag kunde magte. Men naar man ikke magtede det, burde man hellere have erkendt sin begrænsning og ladet opgaven ligge. Maaske kunde en behændigere redaktion have faaet manglerne til at træde mindre tydeligt frem, saa vist som der i enkelte artikler findes gode ting, ærligt arbejde paa at naa til bunds. — Man kunde ogsaa have lagt vægt paa kulturhistorisk stof, men det er ikke sket. Saadant vilde sikkert ogsaa egne sig bedre til en bogtype som professor Ellings.

Disse herregaardsværker fortæller heller intet om, hvad herregaarden som type har betydet for den øvrige del af samfundet. — Paa dette omraade er Herregaardene og Samfundet en undtagelse. Men anstrengelserne for at fremhæve herregaardenes betydning er ensidigt til fordel for en enkelt, meget faatallig samfundsklasse. — Naar man læser disse herregaardsværker faar man det indtryk, at gaardene har hvilet i sig selv som midtpunkt for godsbesiddernes liv. Dette liv synes at have haft sine egne love. Gaardene havde tilknytning til den højere administration, men de var menigmand fjern. Økonomisk, socialt og kulturelt har der været et svælg mellem »herskabet« og egnens befolkning. — Herregaardenes kulturelle betydning ligger i dag i deres arkitektur. Fra Renæssancen til midten af 19. aarh. er der bygget fortræffeligt. De ca. 300 aars gode bygningstraditioner, der for øvrigt ikke specielt er knyttet til herregaardene, men som findes saavel i by

som paa land, har skabt en række anlæg, der er forbilledlige for løsningen af arkitekturproblemerne, og de har stor kunstnerisk værdi i sig selv. Disse bygninger maa ikke forsvinde, heri maa enhver med den ringeste sans for arkitektur give dr. Therkel Mathiassen ret. Udviklingen synes imidlertid at gaa i retning af, at herregaardene som hjem for »herskabsfamilier« maa forsvinde. Derfor bør man i tide tænke paa anden anvendelse for dem, saa meget mere som det offentlige sandsynligvis i fremtiden stadig vil komme til at sørge for deres bevaring.

Hans Lassen.

Gamle danske Bøndergaarde.

Gamle danske Bøndergaarde ved Axel Steensberg. Haase 1943.

Dansk Videnskab har mange og store Arbejdsmarker. Men et Arbejdsfelt, der ligger lige uden for vor Dør, er blevet sørgeligt forsømt: vore egne gamle Bøndergaarde. Ganske vist er der Mænd, som har gjort et betydeligt Arbejde for i Tide at samle Stof ind. Først og fremmest maa nævnes R. Mejborg og Arkitekt H. Zangenberg. Altfor ofte har det dog skortet paa de fornødne Midler. Gang paa Gang har Dansk Folkemuseums Leder maattet konstatere, at »Museets Medarbejdere har maattet indskrænke sig til at undersøge, opmaale og fotografere de Bygninger, der havde mest Betydning.« Imedens falder den ene gamle Bondegaard efter den anden, og vi mister hermed Gang paa Gang vigtige Kilder til Oplysning om vort Folks Kulturhistorie. De Ting, der ligger gemt i Jorden, kan Arkæologen ogsaa grave op om hundrede Aar, men Tømmerkonstruktionen fra en nedrevet Bindingsværksgaard — den er uigenkaldelig borte. Man maa derfor haabe, at den storstilede Undersøgelse af vore gamle Bøndergaarde, som Nationalmuseet begyndte paa 1944 paa Bornholm og Sjælland, maa kunne fortsættes endnu mere storstilet i den nærmeste Fremtid. Ellers bliver det for sent.

Gennem ovennævnte Billedværk har en Mand, der staar midt i Nationalmuseets Arbejde med vore Bøndergaarde, søgt at give Almenheden et Indtryk af, hvad man i Øjeblikket kan sige om disse. Bogens Indledning giver blandt andet et kort Rids af det danske Bondehus' Historie. Den, der ønsker at udvide sin Viden paa dette Felt, kan ty til samme Forfatters Bog fra 1942 »Den danske Bondegaard« (»Vi og vor Fortid« Nr. 8). Hovedsagen i Bogen er halvdant Hundrede gode Billeder af danske Bønderhuse fra alle Egne